

КНИЖКОВІ ЗНАКИ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ КОМПЛЕКСНИХ БІБЛОТЕЧНИХ ФОНДІВ

У ЦНБ ім. В.І.Вернадського НАН України ведеться робота по відновленню колекції книжок єврейськими мовами та з царини єврезнавства, що надходили до бібліотеки від часу її створення. В довоєнний час у ВБУ існували відділи “Єврейський” (до 1922 р.) і “Orientalia” (після 1922 р., коли цей відділ було створено, до нього увійшли всі єврейські книжки та рукописи¹). У 30-ті роки бібліотека поповнилася книжками Єврейської наукової бібліотеки, яка функціонувала як підрозділ Інституту єврейської культури при ВУАН до 1936 р., а також ще декількох профільових єврейських бібліотек.

Тепер проводиться систематизація і науково-технічна обробка цього фонду, цілеспрямоване вивчення його складових частин. Одним з напрямів, за яким ведеться робота, є дослідження фонду за книжковими знаками. Перші наслідки дали змогу нам вже нині зробити деякі висновки, що становитимуть свого роду підґрунтя в дослідженні фонду.

Книжки, що збереглися до нашого часу і зібрані до купи, є унікальним фондом єврейської літератури, мають велику історичну і культурну цінність. Серед книг – друковані видання XVII – середини XX ст., написані мовами іврит, ідіш та багатьма західноєвропейськими, зокрема: німецькою, англійською, французькою, італійською, голландською, шведською, іспанською, польською. Невелика частка книг – латиною. Окремо слід виділити книжки російською мовою.

Різноманітні книги і за типами видань: маємо як книги, брошури, так і періодичні видання (газети, журнали, часописи).

Особливий інтерес становлять книжки з питань культури та звичаїв єврейського народу, дослідження про “Талмуд”, релігійна література, обрядові книжки.

У цій статті ми хочемо зупинитися на дослідженні невеличкої, але

дуже інформативної частини фонду, яка з часом дасть можливість проаналізувати детально шляхи створення книжкової колекції. Цією частиною є книжкові знаки (штампи, печатки, відбитки, різного роду позначки та топографічні ярлики). Розглянемо знаки дореволюційного періоду, які зустрічаються на книжках західноєвропейськими мовами. Вивчення знаків цього періоду дає нам можливість виділити цілу низку зібрань, що становлять свого роду основу фонду. Це, перш за все, книжки, що належали Петербурзькій, Київській, Одеській та Ризькій бібліотекам Товариства для поширення освіти між євреями Росії (надалі – ТПЄ).

Товариство, що було засноване в 1863 р. в С.-Петербурзі як центр для розвитку і пропаганди російсько-єврейської просвіти, поширення серед єврейського населення знань російської мови, залучення євреїв до загальноросійської культури², мало відділення в деяких містах дореволюційної Росії. При кожному з цих відділень існували бібліотеки з досить різноманітним складом книжок.

ТПЄ друкувало книжки та періодичні видання, розповсюджувало їх, надавало філантропічну допомогу. Протягом багатьох років ТПЄ було єдиною громадською організацією, що об'єднувала єврейську інтелігенцію і мала значний вплив на просвіту єврейського населення Росії.

У Товаристві працювали видатні єврейські діячі другої половини XIX – початку XX ст., учені, письменники. Центральна управа на чолі з Комітетом, що складався з 9 осіб, знаходилася в Петербурзі³.

Перше з відділень ТПЄ було засноване в 1867 р. в Одесі, згодом, 1898 р. розпочало свою роботу Ризьке відділення, а 1903 р. – Київське⁴. Книжкові штампи всіх відділень наявні в досліджуваному фонді.

Як відомо, особливим напрямом діяльності Товариства були бібліотеки, які завжди вважалися осередком культури і освіти.

Оскільки в своєму дослідженні ми користувалися лише книжковими знаками (здебільшого тільки штампами та печатками), то аналізувати створення фонду надалі ми будемо за кількістю відповідних книжок.

У першу чергу треба виділити книжки, що за штампами належали С.-Петербурзькій бібліотеці ТПЄ. За даними, що наведені в “Еврейской энциклопедии” за 1910 р., Петербурзька бібліотека налічувала близько 16 тис. друкованих видань та рукописів. З них, зокрема, єврейськими мовами (маються на увазі мови давньоєврейська та сучасна єврейська) – близько 9 тис. одиниць⁵.

На книжках цієї бібліотеки є топографічні ярлики з вказівкою на розміщення книги в книгосховищі та декілька різновидів штампів: два штампи самої бібліотеки і, в окремих випадках, штамп ТПЄ (див. рис. 1). Крім цих знаків, на багатьох книжках зустрічаються штампи, відбитки та

ярлики особистих володарів книжок – діячів Товариства, що працювали в багатьох центрах Російської імперії: Е.Б. Левіна, Н. Бакста, А.Я. Гаркаві, Л. Кацнельсона, Г.М. Бараца, С.М. Гольдштейна, М. Мандельштамма та ін. (див. рис. 2). Це дає можливість зробити висновок: С.-Петербурзька бібліотека ТПЄ постійно поповнювалася за рахунок особистих колекцій і дарунків. За кількістю найбільше книжок раніш належали А.Я. Гаркаві, Н. Баксту, Е.Б. Левіну.

У бібліотеці Одеського відділення ТПЄ нараховувалося до 23 тис. книжок, більшість з них – загального характеру. Єврейськими мовами – близько 5 тис. одиниць⁶. На цих книжках стоїть штамп її засновника М.Г. Моргуліса (див. рис. 3).

Бібліотека Київського відділення ТПЄ була створена на основі колекції місцевого літературного гуртка “Judaica” й налічувала в своїх фондах 4,5 тис. одиниць. З них єврейськими мовами – майже 3 тис. одиниць⁷. Як і на книжках з бібліотеки Одеського відділення зустрічається тільки один штамп (див. рис. 4), що свідчить про належність книжок до бібліотеки Київського відділення ТПЄ. Як і С.-Петербурзька Київська бібліотека регулярно поповнювалася добродійними пожертвуваннями діячів єврейської просвіти. Зокрема, велику кількість книжок подарував М.О. Мандельштамм, видатний діяч єврейської просвіти, що керував діяльністю Комітету Київського відділення ТПЄ спочатку як заступник Голови Комітету (головою був Л. Бродський), згодом, до 1912 р., як Голова⁸. Велику кількість книжок подарував Бібліотеці Київського відділення визначний семітолог, учень А.Я. Гаркаві, Я.І. Израельсон. До речі, саме він очолив підвідділ “Гebraїка–Іудаїка” Всенародної бібліотеки України (1918–1921)⁹.

¹⁰ Однією з найбільших бібліотек відділень Товариства була бібліотека Ризького відділення, що на 1909 р. мала в своєму фонді 6 тис. одиниць¹⁰.

Можливо кількість книжок у фонді бібліотеки Ризького відділення зумовлювалася тим, що саме в Ризі з другої половини XVIII ст. існувала цензура, що перевіряла книжки, видані єврейськими мовами¹¹.

Печатки й штампи на книжках бібліотеки Ризького відділення відсутні, але є топографічні ярлики із зазначенням назви бібліотеки; відділу, шифру книги, номера полиці та року надходження книги до сховища (див. рис. 5).

Ціла низка книжкових знаків свідчить, що книжки в досліджуваній фонд надходили не лише з вищевказаних бібліотек, а й з різних культурних установ дореволюційної Росії і особистих колекцій. Як приклад, можна навести штампи Одеської Талмуд-Тори, Товариства ‘Іврія’, Товариства приказчих євреїв в Одесі, Московської єпархіальної бібліотеки,

Рис. 1. Разновиды штампов Товариства для поширення освіти між євреями Росії.

Д-ръ Л. С. КАЦЕНЕЛЬСОНЪ.

№ шкафа 1

№ полки 2

№ книги 49

Название книги

Handbuch der jüd. Ethik von Dr. L. S. Katzenelson

Наъ книжѣ

д-ра Л. С. Катенельсона

ИЗЪ КНИГЪ
ПРИСЯЖАГО ПОВѢРЕННАГО
ГЕРМАНА МАРКОВИЧА
БАРАЦА
КІЕВЪ.

Рис. 2 а. Штампы власників бібліотек, переданих до Бібліотеки ТПЄ.

3720/1

MOSES MENDELSSOHN'S

SCHRIFTEN

ZÜRICH

METAPHYSIK UND ETHIK

BOWIE ZUR

RELIGIONSPHILOSOPHIE.

HERAUSGEGEBEN

VON

DR MORITZ BRASCH.

9986

LEIPZIG,

VERLAG VON LEOPOLD VOSS.

מאוצר ספרי הרמב"ם
BIBLIOTHECA HARKAVIANA.

Рис. 2 б. Титульный аркуш книги з штампами бібліотеки А.Я. Гаркаві та ТПС.

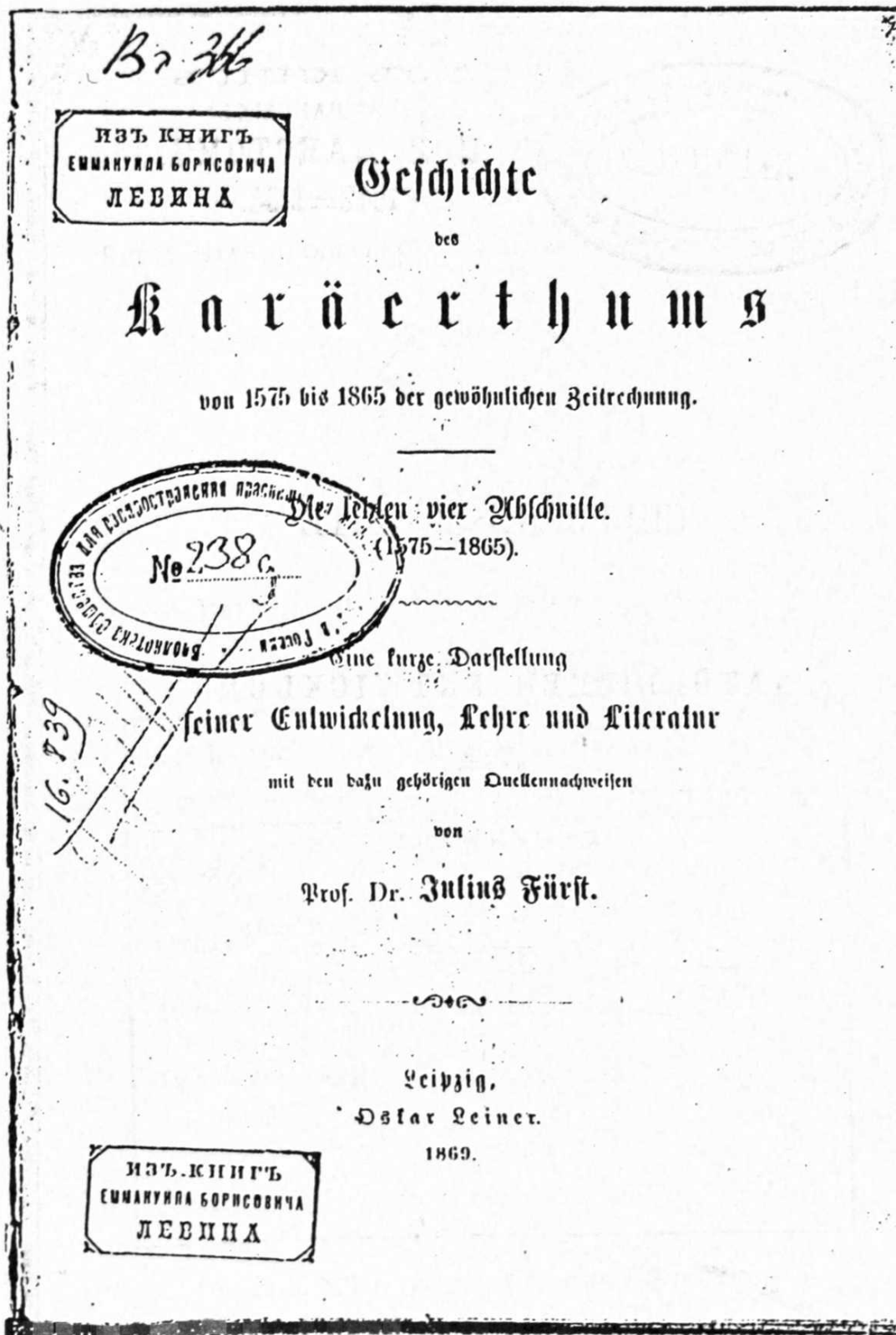

Рис. 2 в. Титульный аркуш книги з штампамі бібліотеки Е.Б. Левіна та Бібліотеки ТПЄ.

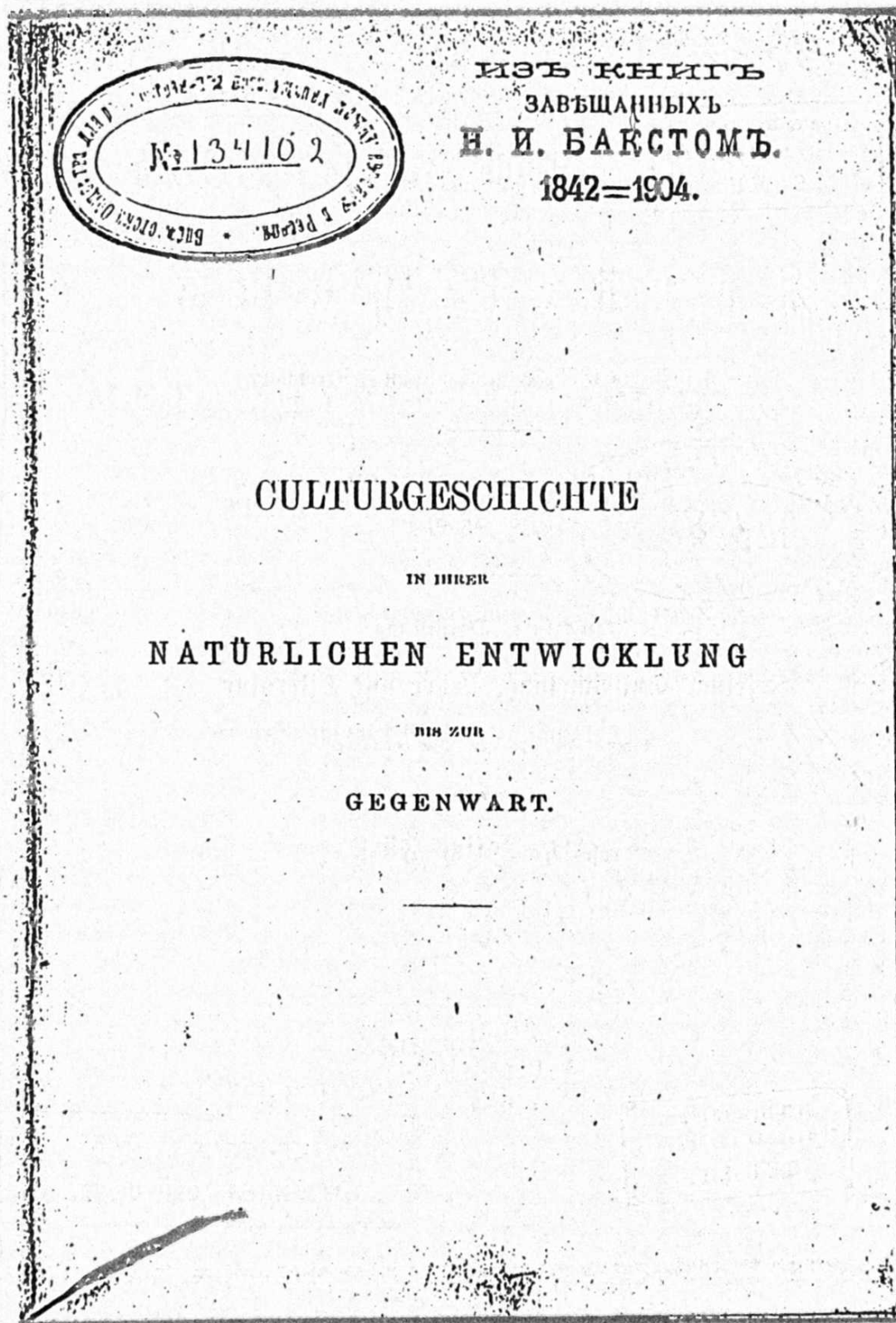

Рис. 2 г. Титульний аркуш книги з Бібліотеки ТПЄ; першим власником книги був Н.І. Бакст, свою бібліотеку заповів ТПЄ.

Рис. 3. Штaмп одеського відділення ТПЄ (бібліотека).

Рис. 4. Штaмп київського відділення ТПЄ (бібліотека).

Бібліотека Рижскаго Отдѣленія Общества для распространенія просвѣщенія между евреями въ Россіи.	
№ <u>468</u>	Годъ поступленія
Отдѣль <u>Г</u>	Инвент. №
Шкафъ <u>В</u>	Каталог. № <u>17708a</u>
Полка (сверху) <u>6</u>	
Подарокъ	

Рис. 5. Книжковий ярлик Бібліотеки ризького відділення ТПЄ.

С.-Петербурзької фундаментальної бібліотеки Олександрівського інституту, Одеської гімназії магістра І.Гурлянда, бібліотеки Велижського єврейського початкового училища, Гомельського відділення С.-Петербурзького Товариства любителів давньоєврейської мови, бібліотеки етнографічного відділу Російського музею імператора Олександра III, Музею навчальних посібників для єврейських початкових шкіл ТПЄ. Окрім того, треба навести декілька особистих колекцій, а саме: В.Прейса, А.Банка, С.Боровика, Є.Дейнарда, І.Кельберга, С.Мар'яшеса, А.Рабіновича, Н.Козловського.

Серед книжок досліджуваного фонду досить часто зустрічаються печатки закордонних бібліотек та власників. Але поки що докладно проаналізувати шляхи надходження цієї частини фонду ми не маємо змоги через брак документально підтверджених свідчень.

Таким чином, уже перший розбір книжкового фонду з царини єврейства за книжковими знаками (нагадуємо, що нами бралися до уваги лише штампи, печатки, відбитки та топографічні ярлики) дає можливість встановити, що у фонді дореволюційного періоду наявні книжки з більш ніж 20-ти бібліотек і Товариств, особистих колекцій. Майже всі ці книжки надійшли до Києва (частково до Всенародної бібліотеки України, частково до Єврейської наукової бібліотеки при Інституті єврейської культури ВУАН, згодом переданої, після ліквідації останньої, до фондів ВБУ) з Ленінграда, Києва і Одеси. Наважимося висловити припущення, що книжки бібліотек Ризького та Одеського відділень потрапили до ЦНБ вже в повоєнний період після реевакуації бібліотек.

Подальше дослідження книжкових знаків дає змогу простежити історію надходження літератури в "єврейський фонд" ЦНБ, а згодом встановити профільовий склад бібліотеки дореволюційного часу.

Надалі ми вважаємо за доцільне створити систему каталогів і картотек, яка сприятиме поглибленому вивченню історії виникнення та діяльності різних єврейських бібліотек, товариств, їх значення в культурному житті єврейського населення, а також допоможе відновити імена видатних діячів єврейської культури, просвіти та науки.

¹ Архів ЦНБ ім. В.І. Вернадського НАН України, оп.1, од.зб. 50, арк. 18-19.

² Чериковер И.М. История общества для распространения просвещения между евреями в России. (Культурно-общественные течения в русском еврействе), 1863–1913 гг.– Спб., 1913.– С. 41. Див. також: Еврейская энциклопедия : Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем.– Спб., Б. г. –Т.13. - Стб. 18–19; Общество для распространения просвещения между евреями в России // Краткая еврейская энциклопедия.– Иерусалим, 1992.– Т. 6.– Стб. 49–53.

³ Еврейская энциклопедия.– Спб., Б.г.– Т. 13.– Стб. 59.

⁴ Там же. Більш докладно з цього приводу див.: *Сергеева И., Горшихина О.* Деятельность Киевского отделения Общества для распространения просвещения между евреями в России в конце XIX – начале XX в. // История евреев в России : Пробл. источниковедения и историографии.– Спб., 1993.– С. 122–133.

⁵ Еврейская энциклопедия.– Спб., Б.г.– Т.4.– Стб.490.

⁶ Там же.–Стб. 60.

⁷ Там же.–Т.13.– Стб. 62.

⁸ *Сергеева И., Горшихина О.* Указ. соч.– С. 125.

⁹ *Сенченко М., Сергеева І.* З історії формування колекції єврейської літератури Центральної наукової бібліотеки ім В.І. Вернадського Академії наук УРСР // Світ.– 1991.– № 3/4.– С. 64.

¹⁰ Отчет Рижского отделения Общества для распространения просвещения между евреями в России за 1909 год.– Рига, 1910.– С. 22.

¹¹ Бібліологічні вісті.– 1928.– №1.– С. 126.